

MİLLİYETÇİLİK ALGISINDA YAŞANAN DEĞİŞİM ÜZERİNE BİR DENEME

Mehmet KILIÇ*

Özet

İnsanlar sosyal canlılar olarak tanımlanırlar. Bundan dolayıdır ki insan olmak sosyal bir çevrede yaşamayı gerektirir ve insanın sosyal bir çevrede yaşaması da sosyal ilişkileri hayatın merkezine koyar. İnsanlar bir yere ya da gruba ait olmak isterler. Bu ait olma duygusu insanı hayata bağlayan önemli faktörlerden birisidir. İnsanların doğal bir üyesi olduğu müşterek hayat alanında hayatla ve gündelik olaylarla ilgili algılar, sıklıkla medyadan ve insanların içinde yaşadığı çevreden hatta korkularla belirlenir. Milliyetçilik ve kimlik algısı paradokslarla, korkularla ve devasa karmaşalarla doludur. Hem milliyetçilik hem de kimlik aynı zamanda duygusal izlerle dolu olan algılardır. İnsanların bu kavramları farklı tanımlamalarının yanında bu kavramlar; yere, zamana ve olaylara göre de farklılıklar göstermektedir. Dolayısıyla milliyetçilik ve kimlik kavramlarının tek bir geçerli tanımları yoktur. Milliyetçilik ve kimlik algısı kişiden kişiye, bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilmektedir. Bu iki kavram bazen bir diğerrinin oluşumu için elzem öğelerden birisi de olmaktadır. Kimlik; bazen milliyetçiliğin nesnelere fetişleştirerek (bayrak gibi) kendi oluşum sürecini tamamlar ve bunun tersi durumlarda da milliyetçilik kimliği kullanarak var olmaya ve güçlenmeye çalışır. Bu çalışmada Türk Milliyetçiliğinin ve kimliğinin evrim hikâyesi, bu iki soyut nesnenin işteşliği üzerine bina edilen “Biz Kimiz” sorusu üzerinden ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Kimlik

* Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Öğrencisi

Kavram Olarak Milliyetçilik

Küreselleşmenin en yoğun olarak yaşandığı 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başlangıcı, hemen her kavram ve olgunun anlamını ya yitirdiği ya da yeniden tanımlanmayı gerektirdiği bir süreçtir. Birçok siyasi kavram ve olgu da bu süreçten payını almıştır. Kimilerine göre milliyetçiliğin 21.yüzyıla girerken tamamen biteceği iddia edilmesine rağmen Milliyetçilik, halen günümüz toplumsal / siyasi yaşamının en evrensel ve meşru kabul edilen değeri olarak nitelendirilmektedir¹.

Peki Fransız İhtilali'nin çocuğu olduğu varsayılan bu milliyetçilik nedir? Anderson'ın da itiraf ettiği gibi millet, milliyet ve milliyetçilik kavramları bırakın analiz edilmesini; tanımlarının yapılması bile çok zordur². Milliyetçilik kavramının tanım zorluğuna değinen Oran'a³ göre Milliyetçilik, XIX. yüzyıl Dünyasını temelinden etkileyen en önemli kavramdır. Milliyetçilik kavramı bu denli zor olmasına rağmen yine de bu kavrama tanımlar getirenler olmuştur. Bunlardan ilki Kant'tır. Milliyetçiliğin ilk tohumunu attığından haberdar olmayan Kant'ın düşünceleri siyasi hayatta büyük etkiler yapmıştır. Kant'a göre ahlakın temeli kişinin iç dünyasındadır ve bu dünya özgür iradeyle yönlenebilir. Bu düşüncenin siyasi alandaki ifadesi kendi kaderini tayin hakkının en yüce değer, vatandaşların özerk iradesini yansıtan cumhuriyetçiliğin ise en geçerli yönetim biçimi olduğudur⁴. Kant'tan hemen sonra gelen Fichte'nin "*bireyin özgürlüğü ancak bütünüyle özdeşleştiği zaman mümkündür*" ya da Herder'in "*her dil birbirinden farklıdır ve her topluluğun kendine ait bir düşünce tarzı vardır*" şeklindeki düşünceleriyle insanlar var olan toplum ilişkilerini sorgulamaya ve yeniden şekillendirmeye başlamışlardır⁵.

Buna karşılık milliyetçilik terimine Larousse'un 1874 tarihli "Grand Dictionnaire Universel"inde rastlanmakta ve bu da iki anlama gelmektedir. Bunlardan ilki şovenizmle eş

¹ ANDERSON, B., (1983). Hayali Cemaatler. Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, (Çev.: I.Savasır,1995) İstanbul: Metis.s.17

²ANDERSON, B.,(1991) Imagined Communities: Reflections on the Origin and spread of Nationalism, Revised Edition, London: Verso, p.3

³ ORAN, BASKIN, (1997) Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği, Kara Afrika Modeli, İstanbul, Bilgi Yayınevi, s. 19.

⁴ ÖZKIRIMLI, UMUT, (1999) Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bakış, İstanbul, Sarmal Yayınevi, Nisan, s. 30-31

⁵ ÖZKIRIMLI,(1999),a.g.e. s.32.

anlamlar taşımakta, ikincisi ise XIX. yüzyıl Avrupa’sındaki milli hareketlere sıkı sıkıya bağlanmaktadır. İlk anlamda, “*mensup olunan millete özgü her şeyi körü körüne tercih etmek*”; ikincisinde ise, “*halkların, bağımsız milletler biçiminde var olması*” diye tanımlanır. Bir süre bu iki anlamda karar kılmış olan milliyetçilik teriminde sonraları bir üçüncü anlam eklenmiştir. Bu yeni anlamı verenler XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarındaki bazı siyasal doktrinlere de yön veren kişilerdir. Önce Barres ve daha sonra da Maurras’nın kullandıkları anlamıyla milliyetçilik, “*milli çıkarlar ve milli değerlerin, siyasal alanda öncelik kazanmasına dayanan bir düşünce sistemini*” hedefler⁶.

Milleti yaratan milliyetçilik duygusudur. Milliyetçilik teori olarak zayıf, siyasal olarak güçlüdür. Milliyetçilik ile ilgili ilk çalışmalar Frederich Manheim tarafından 1907’de başlamıştır. Manheim, iki türlü ulustan söz eder.

a- Devlet Milliyetçiliği (State nationalism)

b- Etnik Milliyetçiliği (Ethnic nationalism)

Devlet milliyetçiliğın en iyi örneklerinden biri Fransa’dır. Devlet milliyetçiliği, siyasi olarak halkın, farklı ön milli unsurları (dil, din, kan bağı, etnik köken) olsa bile tek bir çatı altında merkezi yönetime, yani bir siyasi ulus devletine bağlanmasıdır⁷.

Etnik milliyetçilik, kavramdan da anlaşılacağı üzere milli unsurları yani ortak kan bağı, ortak dil ve ortak ülke gibi değerleri ifade eden milliyetçilik tipidir. Bu tür milliyetçiliğe en iyi örnek Almanya milliyetçiliğidir. Hırvat, Sırp ve Arnavut milliyetçiliği de bu tür milliyetçiliktir. Günümüzde hala milliyetçilikten kaynaklanan çatışmalar meydana gelmekte ve bu çatışmalar bir arada yaşamayı da engelleyebilmektedir. Buna en güzel örnek dağılan eski Yugoslavya olmuştur⁸

⁶ GİRARDET, RAOUL, JEAN YVES CALVEZ vd.(1967), Milliyetçilik, Çev. Yıldızhan Yayla, İstanbul, Köprü Yayınları, s. 8-10.

⁷ KRLİÇ, METİN, (2007), Milliyetçilik Ve Etnik Milliyetçilik, Sırbistan Ve Karadağ Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar Arası İlişkiler Anabilim Dalı, s.20.

⁸ ORAN,(1997), a.g.e.s.19-41.

Kimlik

Kimlik kavramı denilince akla ilk gelen aidiyet konusunda bir sembol olarak kullanılmasıdır. Latince kökeni olan *identitas* 'tan türetilen kimlik kavramının iki ayrı boyutu vardır. Bunlardan birincisi “aynılığı” ifade ederken diğeri de zamanla “farklı” olmayı ifade eder. Dolayısıyla kimlik kavramı iki ayrı ifadeyi içinde barındırmaktadır. Bunlar “aynı olma” ve “farklı olma” anlamlarıdır⁹. Dolayısıyla kimliğin tesis edilmesinde “aynıyı” bulma ya da “aynıyla olma” yetmez; buna ek olarak “farklıyı ya da diğeri” bulma/tesis etme de çok önemlidir. Başka bir ifadeyle kimlik kim olduğumuz ve diğelerinin de kim olduklarının algısıdır¹⁰. Antropolog ve sosyolog olan Barth'a¹¹ göre etnik kimliğin oluşumunun yegâne şartı karşıt kültür ve kimlikle etkileşimdir. Aksi takdirde kimliğin oluşumu zordur. Başka bir ifade ile “kendi olma” inşası kendinin ne olmadığı ile ancak inşa edilebilir¹². Ulusal kimliğin inşasında bu realite çok önemlidir. Bugün yaşam tarzları birbirinin neredeyse aynı olan Avrupa halkları için ulusal kimlikten söz etmek neredeyse imkânsız hale gelmiştir.

18.yüzyılın sonlarında ve 19.yüzyılın başlarında ülkeler teker teker bağımsızlıklarını kazanırken; kendi uluslarının diğere uluslardan ne kadar farklı olduklarına vurgular yapmaya başladılar. Bunun için hem içte hem de dışta milli kimlik inşası için düşmana bir düşmana ihtiyaç duyuldu¹³. Çizilen dini, etnik, coğrafi ve siyasal sınırların kalıcı ve makul olabilmesi için de “ötekinin” inşası gerekiyordu. Balkan ülkeleri tam da bu ihtiyaca göre hareket etmişlerdir. Kendi kimliklerine vurgudan ziyade hep “öteki”nin üzerine oynadılar.

Cumhuriyetten Günümüze Türk Milliyetçiliğinin Ve Kimliğinin Evrimi

Bu bölümde; yukarıda kısaca kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışılan milliyetçilik ve kimlik kavramlarının merceği altında cumhuriyetten günümüze Türk milliyetçiliğinin ve kimliğinin evrim hikâyesi anlatılmaya çalışılacaktır. Osmanlı İmparatorluğu 1299 yılında

⁹ BİLLİG, M.,(1995) Banal Nationalism, California: SAGE.p.24.

¹⁰ JENKINS, RICHARD, (1996) Social Identity, Routledge: New York, pp.3-4

¹¹ BARTH, FREDRİK, (ed.),(1969) Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference, Bergen, Oslo: Universitets Forlaget,p.8.

¹² DERRIDA, JACQUES, (1976) Of Grammatology, New York: The Johns Hopkins University Press, p.47

¹³ HOBSBAWM, E.J., 1780'den Günümüze Milletler Ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik, (trans. Osman Akinhay, 2 ed.(1995) İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.

(İnalçık’a göre 1302¹⁴) kurulmuş ve yaklaşık altı asırlık üç kıtada bir hükümlanlık sonrası 1923 yılında yıkılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu; sosyal ve siyasal sistemini tamamen İslâm Dini üzerine bina eden bir yapıya sahiptir. Özellikle Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferi sonrası Osmanlı Sultanları “*Halifelik*” unvanı da alarak bütün İslâm dünyasının Halifesi olmuşlardır. Osmanlı’nın yıkılışı için sebeplere bakıldığında sayısız dış sebep sayılmakla beraber Osmanlı’yı gerçekte yıkan güç bizzat kendi insanı yani Osmanlı tebaasıdır. Osmanlı’yı yıkanlar hemen peşinden 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti adı altında yeni bir devlet kurmuşlardır. Türk milliyetçilerinin gerçek serüveni de burada başlamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni Osmanlı Padişahının görevlendirmesi ile Samsun’dan Anadolu’ya geçen Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) etrafında toplanan halk kurmuştur.¹⁵ Atatürk Anadolu’ya geçtiği zaman Osmanlı Ordusu emrinde bulunan herhangi bir subaydan farksızdır ancak burada dikkat edilmesi gereken ana unsur Atatürk’ün halkı kurtuluş savaşına hazırlamak için hem *Hilafeti (cihat)* hem de milliyetçilik duygusunu çok iyi harmanlaması dikkat çekmektedir. Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti Devleti daha kurulmadan önce temeline İslam ve milliyetçilik duygularının beraberce yerleştirildiğinden bahsetmek mümkündür.

Ancak padişahın adıyla, İslâm’ın ve milliyetçiliğin itici gücüyle kurulan yeni cumhuriyeti kuranlar zamanla bu düşüncelerden farklı hareket edilmesi gerektiğine karar vermişlerdir. Öncelikle İslâm’ın yoğurduğu din temelli milliyetçilik veya ümmetçilik yerine Ulus millet temelli bir milliyetçilik inşa edilmiştir. Bu yeni milliyetçilik tarzında etnik bütün gruplar dışlanmış ve tek tip bir Ulus inşası için “*Ne Mutlu Türküm Diyene!*” sloganıyla sunulan yeni tip bir milliyetçilik kabul görmeye başlamıştır. Bu milliyetçiliğin hemen ardından da Türk üst kimliği benimsenmiş, Osmanlı yok sayılmış hatta bu yeni üst kimliğin kökenleri Sümerlere ve Hunlara kadar götürülmüştür. Bu yeni topyekûn medeniyet inşası esnasında yurdun çeşitli yerlerinde isyanlar çıkmış ve bu isyanların bir kısmı çok zor bastırılabilmiştir. Burada vurgulanması gereken önemli noktalardan birisi bu isyanların ne eski rejim isteği (irtica) ne de mevcut yönetimi beğenmeme ameliyesi olmadığı gerçeğidir. Buradaki isyanlar (Şeyh Said İsyanı, Mutki İsyanı, Ağrı İsyanları gibi) toplumsal kimliklere

¹⁴ <http://www.ntvmsnbc.com/id/24986660/> (Erişim tarihi: 10.06.2013)

¹⁵ http://www.zaman.com.tr/mustafa-armagan/mustafa-kemal-samsuna-kacarak-mi-gitti_2093655.html (Erişim tarihi: 10.06.2013) ÖNDEŞ, OSMAN, (2012), Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için: *Vahdeddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor Milli Mücadele ve Sürgün Yılları*, İstanbul: Timaş yayınları.

yapılan suni müdahalelerin bir sunucudur. Yoksa Şeyh Said İsyanını bozulan ekonomik dengelere ve şeriat isteğine karşı bir başkaldırı olarak görmek gerçeğin tamamına karşılık gelmemektedir.

Cumhuriyet elitlerinin oluşturmaya çalıştığı yeni Türk kimliğinin kabulü de sıkıntılı ve ilginç olmuştur. Burada müşahhas bir örnek vermekte fayda vardır. Örneğin Anadolu insanı başındaki sarığı çıkarmayı ve yerine fes takmayı (Osmanlı Döneminde) kanlı bir bedel ödeyerek kabul etmiştir. Ne ilginçtir ki kanla başına zorla geçirilen fes yerine Cumhuriyet yönetimi şapkayı mecburi koşunca yine aynı durum yaşanmıştır. Yani kanla zorla başa geçirilen fesin çıkarılıp yerine şapkanın getirilmesi de yine kanla olmuştur. Burada aslında kimlik üzerinde toplum mühendisliği uygulamalarının nasıl ve ne oranda tuttuğunun da bir resmi vardır. Yeni Cumhuriyet elitinin oluşturmaya çalıştığı yeni kimlik redd-i miras tabanlı bir kimlik olmuştur. Bu yeni kimlik, Osmanlı'da belirleyici olan dini yaklaşımların toplumu geri bıraktığı tezi üzerine bina edilmiş ve eskiye ait ne varsa onların reddi anlamına gelen yeni bir kimlik olarak tasarlanmıştır. Bu yeni kimlik oluşturma faaliyetleri (inkılaplar) toplumsal olarak görünürde kabul de görmüştür. Anadolu insanı genel yaşayışlarına oranla birçok eksiği olan bu yeni kimliği sadece kamusal alanda zaruri olarak kabul etmiştir. Devletin dine karşı olan açık ve net tutumu da halkı kendi dini ihtiyaçlarını kendisinin karşılanması zaruretiyle itmiştir. İşte tam da bu nokta dini yaşayışın yanı sıra geçmişten bugüne esas kabul gören yanlarıyla Türk kimliğinin de yaşatılması adına yer altına çekildiği ve kültürün illegal olarak yaşatılmaya başladığı noktadır.

Yer altına çekilen Türk İslam sentezli kimlik; artık yönetime küsmüş ve kamusal alanda daha az görünür olmuştur. Özellikle tek parti döneminde (1923-1946) yer altına çekilen bu kimlik sadece belli alanlarda ve halkı şuurlandırma iddiasıyla görünür olmuştur. Özellikle Adnan Menderes Dönemi (1950-1960) yeraltına inen bu kimliğin bir ümitle tekrar kamusal alanda kendini hissettirdiği bir dönemdir. Menderes'in özellikle ezanı tekrar Arapçaya çevirmesi tek partinin yönetime karşı olarak ve "Yeter! Söz milletin!" sloganını bir çıkış gören Türk İslâm sentezli bu kimlik için bir umut olarak görülmüştür. Menderes dönemi, ulus devlet projesinin bir prototipi olan cumhuriyet elitleri ile gizli olarak eski adetlerinde devam eden Türk İslâm kimlikli halkın fikir olarak çatıştığı bir dönem olmuştur. Ancak Menderes döneminde de halk, her ne kadar yüksek bir oranla temsil ediliyor görünse de bilinçli olarak taşıdığı kimlik gereği merkeze yaklaştırılmamıştır. Burada halkı

yönetimden uzak tutan cumhuriyet elitleri bunu yaparken ulus devletin mahsulü olan Türk Milliyetçiliğini kullanmışlardır.

1960 Askeri Darbesi ile devrilen Menderes hükümetinden sonra tekrar ipleri eline alan Cumhuriyet döneminde yeniden tasarlanmış Türk Milliyetçiliği; uyum sorunu yaşadığı “çevre” ile birlikte demokrasi adı verilen gemiyi fırtınalı ideolojiler denizinde yüzdürmeye çalışmıştır. Bilinçli olarak sürekli merkezden uzak tutulan halkın kimliği; bu dönemden sonra özellikle Türkiye’ye televizyonun da girmesi ile birlikte alay edilen bir kimlik olmuştur. Görsel ve yazılı basın alaya konusu olan Türk İslâm kimliği, yeni neslin de bilinçaltı haline gelerek, yıllar sonrasının Türk milliyetçiliğinin temelini oluşturmuştur. Ancak 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı esnasında hor görülen bu kimlikten pragmatist bir yaklaşımla istifade de edilmiştir. Kıbrıs Barış Harekâtında, hor görülen ve aşağılanan Türk İslâm kimliğinin tekrar sahneye çıkması ve aynı dönemde de İslami bir kimlik taşıyan Milli Selamet Partisi’nin CHP ile koalisyonunda olması; bu kimliği taşıyanlarda olumlu bir beklenti oluşturmuştur. Her ne kadar takunyacılar olarak anılıp alay edilseler de ilk defa İslami referanslarla hareket eden bir parti iktidara ortak olmaktadır. Bu gelişme özellikle Türk İslam kimliği taşıyan Anadolu halkında devlete karşı yeni bir yakınlığa da sebep olmuştur. Bu yakınlık önceleri gizli bir yakınlık gibi olsa da özellikle belli bir kesimde (daha sonraları İslamcılar olarak nitelendirilecek olan grup) İran Devrimi (1979) sonrasında ciddi bir umut ışığı doğurmuştur.

Kurulduğu 1923 yılından beri halkına kabul ettirmeye çalıştığı ulus eksenli milliyetçilik kimliğini bir türlü tam olarak kabul ettirmeyi başaramayan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 1980’de ağır bir askeri darbe ile yeniden bir yapılanmaya girmiştir. Mevcut kimliği kabullenemeyen özellikle genç bir kesim komünizm ve sosyalizm gibi kimliklerle kendilerini ifade etmeye de çalışmışlardır. Özellikle genç nesil arasında başlayan ideolojik kimlik savaşlarında kan dökülmeye başlayınca devreye askerler girmiş ve yukarıda bahsi geçen askeri darbe gerçekleşmiştir. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi’nde özellikle sol ve marjinal kimliklerle milliyetçi kimliklerin arasındaki mesafe gittikçe açılmıştır. Her bir grup varlığını bir diğerinin yok oluşuyla birlikte görmeye başlamıştır. Böylelikle de Türkiye’de sol ve sağ kimlik ayrımı keskin hatlarla çizilirken milliyetçi kesimlerdeki milliyet tabanlı yaklaşımlar ile muhafazakar tabanlı yaklaşımlar da ayrılmaya başlamıştır.

Turgut Özal’ın 1983 genel seçimlerinde Anavatan Partisi ile tek parti olarak iktidara gelmesi Türkiye’de kimlik ve milliyetçilik algısı noktasında keskin kırılmalar olmaya

başladığı bir dönemdir. Turgut Özal'ın liberal görüşleri ve özellikle hürriyetler önündeki en büyük engel olan 163. Maddeyi kaldırması, Anadolu halkında yeni bir ümit belirmesine sebep oldu. Özellikle Özal'ın kendileri gibi bir insan olması, kurucu cumhuriyet elitlerini biraz rahatlattı. Özal dönemi, Türkiye'de yeni cumhuriyetin Türk kimliğini taşıyanlarla Anadolu insanının (Türk İslam kimliği taşıyanlar) ilk defa bir diğerini az da olsa kabul ettiği bir dönemdir. Türk İslam kimliği ilk defa Özal'la birlikte kamusal alanda kendine yer bulmuştur. Özellikle Özal'ın belli tabuları yıkması(Asker-sivil ilişkileri gibi) temkinli bir memnuniyetin oluşmasını sağlamıştır. Burada denebilir ki Anadolu kimliğinin “*ben de varım!*” demeye başladığı dönem Özal iktidarındır.

Ve gelinen nokta itibariyle günümüzde Özal'dan süregelen Anadolu kimliğinin “*ben de varım!*” serüveni henüz bitmemiş bir yolculuktan ibarettir. Özellikle Anadolu kimliğinin savunucusu olan kişi ve grupların iktidara ve refaha ortak olma gayreti yeni bir sınıfın oluşmasına sebep olmuştur. Bu oluşan yeni sınıfın kimlik algısı, özünde Osmanlı ve Müslüman iken modern çağın gereklerini de bu kimlikle harmanlayarak yakalamaya çalışan bir portredir. Özellikle cumhuriyetin bir eseri olan Türk kimliğinin gayreti ile oluşturulan ve eskiden sembollere indirgenmiş olan Türk İslam (Anadolu) kimliği, bugün şekil değiştirmiştir. Cumhuriyetin mahsulü olan Türk kimliği ile Anadolu kimliğinin tam olarak aynı çizgiye geldiklerinden bahsetmek mümkün değildir. Gelinen nokta itibariyle Cumhuriyet döneminin Türk kimliği, kullandığı milliyetçilik dili ile cumhuriyetin ilk yıllarından farklı değildir ve dışlayıcı kabul edilmektedir. Bu yaklaşım daha çok kan bağı veya akrabalık esaslarından uzak sun'i bir milliyetçiliktir. Anadolu kimliğinin sahip olduğu milliyetçilik ise din ve kültür (özellikle tarih) eksenli daha kapsayıcı bir milliyetçiliktir.

KAYNAKÇA

ANDERSON, B., (1983). Hayali Cemaatler. Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, (Çev.: I.Savasır,1995) İstanbul: Metis.s.17

ANDERSON, B.,(1991) Imagined Communities: Reflections on the Origin and spread of Nationalism, Revised Edition, London: Verso, p.3

ORAN, BASKIN, (1997) Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği, Kara Afrika Modeli, İstanbul, Bilgi Yayınevi, s. 19.

ÖZKIRIMLI, UMUT, (1999) Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bakış, İstanbul, Sarmal Yayınevi, Nisan, s. 30-31

GİRARDET, RAOUL, JEAN YVES CALVEZ vd.(1967), Milliyetçilik, Çev. Yıldızhan Yayla, İstanbul, Köprü Yayınları, s. 8-10.

KRLİÇ, METİN, (2007),Milliyetçilik Ve Etnik Milliyetçilik, Sırbistan Ve Karadağ Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar Arası İlişkiler Anabilim Dalı, s.20.

BİLLİG, M.,(1995) Banal Nationalism, California: SAGE.p.24.

JENKİNS, RICHARD, (1996) Social Identity, Routledge: New York, pp.3-4

BARTH, FREDRİK, (ed.),(1969) Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference, Bergen, Oslo: Universitets Forlaget,p.8.

DERRİDA, JACQUES, (1976) Of Grammatology, New York: The Johns Hopkins University Press, p.47

HOBSBAWM, E.J., 1780'den Günümüze Milletler Ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik, (trans. Osman Akınhay, 2 ed.(1995) İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.

Vahdeddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor Milli Mücadele ve Sürgün Yılları, İstanbul:Timaş yayınları.

<http://www.ntvmsnbc.com/id/24986660/> (Erişim tarihi: 10.06.2013)

http://www.zaman.com.tr/mustafa-armagan/mustafa-kemal-samsuna-kacarak-mi-gitti_2093655.html (Erişim tarihi: 10.06.2013) ÖNDEŞ, OSMAN, (2012),